

В.В. ЛАЗАРЕНКО

Чернігівський юридичний коледж

УДК 343.35

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ СЛУЖБОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВ ТА ЇЇ СПЕЦИФІЧНІ РИСИ¹

Проведений аналіз кримінального законодавства та існуючих точок зору деяких науковців-криміналістів у визначенні суспільної небезпеки злочинів. На підставі розгляду сучасного стану злочинності працівників у сфері службової діяльності кримінально-виконавчих установ Державної кримінально-виконавчої служби України сформульоване її визначення, суть, ступінь та охарактеризована специфіка.

Службова злочинність залипається однією з специфічних проблем функціонування відповідних органів державного апарату. Однією із спеціальних ланок державної діяльності є виконання кримінальних покарань, для чого створена спеціальна служба – Державна кримінально-виконавча служба України, проте її діяльність не є виключенням із загальних «правил», і відзначається високим рівнем службової злочинності.

Аналіз наукових праць М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, Б.В. Волженкіна, І.А. Гельфаида, О.Ф. Гіди, І.П. Голошніченка, Е.О. Дідоренка, Є.В. Додіна, М.М. Дорогих, Б.В. Здравомислова, А.Ф. Зелінського, В.Ф. Кириченка, Я.Ю. Кондратьєва, М.І. Мельника, П.П. Михайлепка, Г.О. Омельченка, О.Я. Светлова, М.І. Хавронюка та інших свідчить про те, що вивчалися лише окремі аспекти правопорушень в органах внутрішніх справ.

Тому метою даної статті є визначення суті суспільної небезпеки злочинів у сфері службової діяльності працівників кримінально-виконавчих установ. Новизна роботи полягає в авторській позиції щодо структури та елементів суспільної небезпеки, у тому числі з огляду на суспільно-небезпечне діяння, зумовлене становищем службової особи, зокрема, працівників кримінально-виконавчих установ.

У кримінальному законодавстві України немає окремо виділеної групи злочинів у сфері службової діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби. Тому, доцільним представляється розгляд злочинів з розділу 17 КК України, за вчинення яких працівники кримінально-виконавчих установ можуть нести кримінальну відповідальність. Такими злочинами є: 1). Зловживання владою або службовим становищем (ст.364); 2). Перевищення влади або службових повноважень (ст.365); 3). Службове підроблення (ст.366); 4). Службова недбалість (ст.367); 5). Одержання хабара (ст.368); 6). Давання хабара (ст.369); 7). Провокація хабара (ст.370).

З 2000 по 2006 рік було порушено 73 кримінальні справи за злочини у сфері службової діяльності працівни-

ків кримінально-виконавчих установ. Найбільша кількість порушених кримінальних справ доводиться на зловживання владою або службовим становищем (28). Друге місце в структурі даних діянь займають хабарництво (26), за якими слідують перевищення влади або службових повноважень (10), службова недбалість (5), і службове підроблення (4).

В структурі злочинів, які вчиняють працівники кримінально-виконавчих установ, значною залишається кількість злочинів у сфері службової діяльності (71 %). При цьому, на нашу думку, при розгляді питання про суспільну небезпеку злочинів у сфері службової діяльності працівників кримінально-виконавчих установ необхідно приділити увагу структурі суспільної небезпеки взагалі. Це допоможе зрозуміти, внаслідок чого окремі види злочинів характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпеки і які чинники відображають її.

Суспільна небезпека – це основоположна ознака злочину, що є центральним поняттям кримінального права. Отже, суспільна небезпека злочину – це об'єктивно існуюча аггросоціальна властивість, обумовлена всією сукупністю його негативних ознак, що свідчать про реальну можливість заподіяти шкоду охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам. При цьому слід відрізнити суспільну небезпеку як закріплену в законі певну нормативну абстракцію від небезпеки конкретно вчиненого злочину. У кримінальному законі вона закріплюється лише як можливість заподіяння шкоди, а при вчиненні конкретного злочину ця можливість перетворюється на дійсність і характеризує суспільну небезпеку саме цього злочину [1, с.85].

Наприклад, П.А. Фефелов, кажучи про суть суспільної небезпеки, робить акцент лише на суб'єктивному відношенні людини до соціальних цінностей суспільства [2, с.27].

На нашу думку, суспільна небезпека злочину полягає в тому, що людина, вчиняючи винне діяння, робить замах на найбільш важливі, основоположні соціальні цінності суспільства і держави, внаслідок чого заподіює або створює загрозу спричинення їм істотної шкоди. Суспільна

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. юрид. наук Іваньков І.В. (ЧЮК ДДУПВГ).

небезпека – це явище об'єктивної реальності, яке існує незалежно від свідомості.

У теорії кримінального права відсутня єдність поглядів з питання про структуру суспільної безпеки. Ми вважаємо, що остання складається з наступних елементів: суспільної безпеки діяння, суспільної безпеки наслідків цього діяння, суспільної безпеки особи і форми вини. Коротко охарактеризуємо ці елементи.

Суспільна безпека діяння. У кримінальному законодавстві відповідальність встановлюється тільки за вчинення діяння. За свої злочинні думки, поки вони не стали конкретною дією або бездіяльністю, людина не може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Суспільна безпека діяння є основою структури суспільної безпеки, її головною складовою. Вчиненням злочину винний створює конфлікт своїх інтересів з інтересами суспільства. Таким шляхом він виражає своє негативне відношення до цінностей суспільства, що формувалися століттями, і завдяки яким воно існує. Бездіяльність виявляється в прямо протилежній спрямованості. Таким чином, суспільна безпека діяння визначається його формою [3, с.24].

Законодавець виділяє в суспільній безпеці її характер і ступінь – відповідно, якісну і кількісну сторони. У характері суспільної безпеки відображаються найважливіші, типовіші ознаки безпеки злочинів якого-небудь виду. Тому в даному випадку, як справедливо відзначає А.І. Марцев, можна «говорити про типовий характер суспільної безпеки злочинів» [4, с.33].

У характері суспільної безпеки законодавцем закріплюється типова ступінь суспільної безпеки, визначена суспільними відносинами (цінностями), на які відбувається посягання. За характером суспільної безпеки в Особливій частині КК України розміщені глави. Ступінь суспільної безпеки показує що є небезпечнішим. Ґрунтуючись на ній, ми можемо говорити, що вбивство небезпечніше за спричинення тяжких ушкоджень здоров'ю. Ступінь суспільної безпеки характеризується кваліфікуючими обтяжуючими обставинами. Ми розділяємо точку зору, у відповідності з якою «ступінь суспільної безпеки злочинних діянь – це збірна ознака, що включає різні обставини об'єктивного і суб'єктивного порядку, що характеризують злочинне діяння (важливість об'єкту посягання, розмір заподіяного збитку, форма вини, характер мотивів і цілей злочинної діяльності, специфічні особливості способу, обстановки, місця або часу вчинення злочину і інші обставини» [5, с.59].

Характер суспільної безпеки свідчить як про безпеку виду злочинів (наприклад, злочинів у сфері службової діяльності працівників кримінально-виконавчих установ), так і про безпеку конкретного злочину (наприклад, зловживання владою або службовим становищем). Таким чином, суспільна безпека злочину визначається цінністю родового об'єкту посягання, але разом із тим в одиночному злочині суспільна безпека конкретизується за допомогою цінності безпосереднього об'єкту посягання. З цієї позиції можна говорити, що характер суспільної безпеки виражається розділом 17 КК України, до якого відноситься конкретний злочин і рамками основного складу злочину, передбаченого в ньому. Необхідні і обов'язкові ознаки основного складу злочину утворюють якісну характеристику відповідного злочину. За ступенем суспільної безпеки порівнюються як різноманітні злочини,

так і злочини, що передбачені різними частинами однієї й тієї ж статті. Можна з впевненістю стверджувати, що перевищення влади або службових повноважень, якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч.3 ст.365 КК), небезпечніше за ті ж дії, що заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (ч.1 ст.365 КК). У цьому випадку ступінь суспільної безпеки характеризується складом злочину з обтяжуючими обставинами, а безпосередньо її відображає кваліфікуюча обтяжуюча обставина.

Суспільна безпека наслідків. Тяжкість наслідків, які наступили або тих, що передбачаються, є елементом структури, оскільки без існування можливості їх настання не можна вести мову про суспільну безпеку. Якщо не відбувається ніякої негативної дії на об'єкт кримінально-правової охорони, то немає і злочину. Злочинні наслідки є одним з основних показників суспільної безпеки посягання.

Якщо злочин як вид діяльності відрізняється наявністю суспільної безпеки, то, отже, і його результат є суспільно небезпечним. У теорії кримінального права загальноновизнаним є погляд на злочинні наслідки як на шкідливі зміни у відносинах, що охороняються кримінальним законом, вчинені злочинною дією або бездіяльністю. В деяких випадках суспільно небезпечні наслідки служать основним критерієм встановлення кримінальної відповідальності. Особливо наочно це простежується на прикладі злочинів у сфері службової діяльності. У ч.2 ст.364 КК вказано, що «...використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, – карається...». У ст.ст.365, 366 КК злочинність діяння також ставиться в залежність від наявності істотної шкоди.

На суспільну безпеку наслідків впливає й їх кількісна характеристика, яка може виступати як кваліфікуюча обтяжлива обставина і відображати підвищену суспільну безпеку. Наприклад, при отриманні хабара у великому розмірі ступінь суспільної безпеки серйозно збільшується, і це істотним чином позначається на покаранні через його посилення. Чим більша шкідливість злочинних наслідків, тим вище ступінь суспільної безпеки злочину. Наслідки злочину можуть здійснювати вплив на ступінь суспільної безпеки злочину, будучи кваліфікуючими обтяжуючими обставинами або обтяжуючими обставинами, що враховуються при призначенні покарання. Це одним підтвердженням того, що злочинні наслідки є елементом структури суспільної безпеки, служить знову-таки ч.2 ст.11 КК України. Там вказується на малозначність діяння, яке не становить суспільної безпеки, внаслідок того, що воно не заподіє і не створює загрози спричинення шкоди особі, суспільству або державі.

Таким чином, злочинні наслідки здійснюють істотний вплив на суспільну безпеку діяння, оскільки вони обґрунтовують криміналізацію діяння, відображають підвищену суспільну безпеку і багато в чому визначають вид і розмір покарання.

Суспільна безпека особи. В теорії кримінального права питання про суспільну безпеку особи, як елементу структури суспільної безпеки, є дискусійним. Необхідно відзначити, що суспільна безпека особи визнається

ся самим законодавцем - у ч.2 ст.74 КК України закріплено: «Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання». На нашу думку, особа винного здійснює істотний вплив на суспільну безпеку злочину. Злочин і особу, винну в його вчиненні, не можна розглядати як два абсолютно самостійних, незалежно існуючих один від одного поняття. Особа, яка вчинила злочин, тим самим проявляє свою шкідливість для суспільства. І в цьому випадку «шкідливість особи, її антицінність знаходить кримінально-правове визначення суспільної безпеки особи злочинця» [6, с.89].

Визнаючи, що суспільна безпека – це об'єктивна категорія, потрібно пам'ятати, що і суспільна безпека особи є такою ж об'єктивною категорією. Кажучи про суспільну безпеку особи, важливо підкреслити, що вона визначається, в першу чергу, суспільною безпекою злочину.

Отже, не можна ігнорувати той факт, що суспільна безпека особи впливає на суспільну безпеку злочину. Свідомством тому є і закріплення цього положення законодавцем. Так, згідно зі ст.69 КК України призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено за даний злочин, можливо «за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного». Що це як не урахування суспільної безпеки особи? У ч.4 ст.74 КК України закріплюється: «Особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді можна вважати суспільно безпечною».

Суспільна безпека особи не може бути підставою кримінальної відповідальності, але вона впливає на суспільну безпеку діяння. Суспільна безпека особи, як правильно помічає Ю.А. Демидов, може навіть займати домінуюче становище по відношенню до суспільної безпеки діяння, не стаючи проте підставою кримінальної відповідальності [6, с.96].

Суспільна безпека і вина. Одним із основних принципів кримінального права є принцип вини. Особа підлягає кримінальній відповідальності лише за ті суспільно небезпечні діяння і суспільно небезпечні наслідки, що наступили, та відносно яких встановлена його вина. Вина є психічним відношенням особи до злочину, який вона вчинила і суспільно небезпечним наслідкам. Дії людини, у тому числі і злочинні, співпадають з її свідомістю і волею. Цей зв'язок має визначальне значення. Не можна погодитися з думкою, згідно якої «суспільну безпеку можуть представляти і невинно вчинені діяння – які вчинені неосудними, малолітніми особами, що діяли ситуативно і т.д.» [7, с.61].

Дії випадкових осіб не можуть бути визнані суспільно небезпечними внаслідок того, що вони не пов'язані з свідомістю. Суспільну безпеку можуть представляти тільки діяння, свідомо направлені на спричинення шкоди найбільш важливим соціальним цінностям. Суспільна безпека існує тоді, коли вона усвідомлена або повинна і може бути усвідомлена, тобто при умисному або необережному вчиненні злочину [6, с.70].

Елементи складу відображають характер і ступінь суспільної безпеки посягання. В юридичній літературі

часто зустрічається твердження, що суспільна безпека – це властивість злочину. Наприклад, Я.М. Брайнні писав: «Суспільна безпека злочину і суспільна безпека як властивість складу злочину – тотожні поняття» [8, с.138]. Звідси слід зробити висновок, що суспільна безпека відноситься до змісту елементів складу злочину. Виходить, що, наприклад, об'єкту злочину або фізично осудній особі, яка досягла віку кримінальної відповідальності, властива суспільна безпека. Насправді це не так. Даний зміст елементів характеризує суспільну безпеку. Причому, характеристики суспільної безпеки дає тільки сукупність елементів складу злочину в цілому. На наш погляд, найбільш обґрунтовано в юридичній літературі є думка, відповідно до якої суспільна безпека злочину складається зі всіх елементів складу злочину. Однак «ведучими і визначальними для суспільної безпеки злочинів є об'єктивні ознаки діяння, а серед них – об'єкт і наслідки злочину» [9, с.64].

Це справедливо, оскільки діяння є основним структурним елементом суспільної безпеки. Якщо подивитися на законодавчі конструкції складів злочинів, то стає очевидним, що основна увага при описанні приділяється об'єктивній стороні. Разом із тим визначальним для характеру суспільної безпеки є об'єкт злочину.

Оскільки кваліфікуючі обтяжуючі обставини характеризують підвищену суспільну безпеку складів злочинів, представляється необхідним розглянути питання про те, від чого ж залежить ступінь суспільної безпеки. Як вже не раз наголошувалося, типовий ступінь суспільної безпеки закріплюється в основному складі злочину. Підвищений ступінь розкривається в рамках кваліфікованого складу з обтяжуючими обставинами.

Ступінь безпеки визначається: а) важливістю суспільних відносин, що захищаються; б) значністю і характером заподіяного збитку; в) характером вини особи; г) особливостями самої суспільно небезпечної дії; д) в деяких випадках - особливостями суб'єкта правопорушення [10, с.29].

Вказані обставини є ознаками, що свідчать про підвищений ступінь суспільної безпеки, яку виражають складі злочинів з обтяжуючими обставинами. Проте кваліфікуючі обтяжуючі обставини не можуть спеціально характеризувати важливість суспільних відносин, що захищаються - це не їх компетенція. Важливість суспільних відносин, по-перше, підкреслюється кримінальним законодавством, бо воно бере під свою охорону найбільш значущі соціальні цінності, по-друге, законодавець робить це шляхом виділення і розміщення відповідних розділів в КК України. Що стосується значності і характеру заподіяної шкоди, то це дійсно критерій підвищеного ступеня суспільної безпеки. Разом із тим представляється, що не може бути кваліфікуючих обтяжуючих обставин, які би визначали тільки характер вини. Вина знаходить своє відзеркалення в усіх елементах складу злочину. Якщо ми говоримо про кваліфікуючу обтяжуючу обставину зловживання владою або службовим становищем (тяжкі наслідки), то це не означає, що воно характеризує тільки об'єктивну сторону злочину. У ньому виявляється винне відношення особи, яка вчинила злочин. Інше питання, якщо відношення до тяжких наслідків може бути легко-важним або недбалим.

Ступінь безпеки визначається і особливістю самого

суспільно небезпечного діяння. Це положення не викликає сумніву, проте сформульоване воно гранично узагальнено. Для нас важливо виявити особливості злочинів у сфері службової діяльності працівників кримінально-виконавчих установ та які кваліфікуючі обтяжуючі обставини їх повинні характеризувати.

На наш погляд, такими є значність і характер заподіяної шкоди, службове становище особи, яка вчинила злочин, спосіб вчинення злочину, знаряддя і засоби злочину, характер мотивів і цілей.

На підставі вищевикладеного, всі обставини підвищеного ступеня суспільної небезпеки можна розділити на дві групи: загальні і спеціальні. До загальних, властивих всім кваліфікуючим обтяжуючим обставинам, відносяться важливість об'єкту посягання і форма вини. До спеціальних (в даному випадку стосовно досліджуваних нами складів злочинів) - 1) значність і характер заподіяної шкоди; 2) службове становище особи, яка вчинила злочин; 3) спосіб вчинення злочину; 4) знаряддя і засоби вчинення злочину; 5) характер мотивів і цілей.

Суспільна небезпека злочинів у сфері службової діяльності працівників кримінально-виконавчих установ полягає в тому, що вони перешкоджають нормальному функціонуванню апарату кримінально-виконавчих установ. Кваліфікуючі обтяжливі обставини характеризують підвищений ступінь цього «перешкоджання». На наш погляд, ступінь суспільної небезпеки вказаних злочинів істотно занижена. Про це свідчить місце, яке вони займають в Особливій частині КК України. Річ навіть не в тому, що зараз злочини у сфері службової діяльності працівників кримінально-виконавчих установ представляють підвищену суспільну небезпеку. Державний апарат пронизаний хабарництвом. Дані злочини у будь-який момент розвитку суспільства небезпечні, бо підривають собою нормальне функціонування суспільства і держави в цілому.

Все сказане дозволяє зробити висновок, що злочини у сфері службової діяльності працівників кримінально-виконавчих установ – це суспільно небезпечні, протиправні діяння, що роблять замах на встановлену законами і підзаконними актами нормальну діяльність кримінально-виконавчих установ, які заподіюють істотну шкоду діяльності цих установ або містять реальну загрозу спричинення такої шкоди, вчиненні службовими особами вказаних установ завдяки займаному ними службовому становищу і всупереч інтересам служби.

Інакше кажучи, суспільно небезпечне діяння завжди

зумовлене тут службовим становищем службової особи, яка: або а) використовує його для вчинення злочину, діючи у межах своїх повноважень; або б) виходить за межі прав і повноважень, наданих їй за посадою; або, нарешті, в) не виконує або виконує неналежним чином покладені на неї службові обов'язки. При цьому діяння завжди вчиняється всупереч інтересам служби, тобто є незаконним і таким, що суперечить цілям і задачам, заради досягнення яких функціонує апарат кримінально-виконавчих установ і для виконання яких, службові особи цього апарату наділяються певними повноваженнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник /Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін.; За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. –Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. –416 с.
2. Феллов П.А. Механизм уголовно-правовой охраны. Основные методологические проблемы. –М.: Наука, 1992. –230 с.
3. Сабитов Р.А. Общественная опасность как критерий криминализации и декриминализации общественно опасных деяний. // Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний: Сборник науч. трудов. –Омск: Изд-во Ом. ВШМ МВД СССР, 1980. –С.17-28.
4. Марічев А.И. Диалектика и вопросы теории уголовного права. –Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1990. –128 с.
5. Загородников Н.И., Наумов А.В. Теоретические основы классификации преступлений в уголовном праве // Правоведение. –1983. –№2. –С.56-62.
6. Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. – М.: Юрид. лит., 1975. –182 с.
7. Проблемы вины в советском уголовном праве: Ученые записки. –Владивосток, 1968. –Вып.21. –Ч.1. –С.61-66.
8. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. –М.: Юр. лит., 1963. –275 с.
9. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. –М.: Изд. МГУ, 1969. –232 с.
10. Ковалев М.И. Понятие и признаки преступления и их значение для квалификации. –Свердловск, 1987. –208 с

Поступила в редакцию 21.11.2007

ЛАЗАРЕНКО В.В. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ОПАСНОСТИ СЛУЖЕБНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ РАБОТНИКОВ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ И ЕЕ СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ЧЕРТЫ

Проведен анализ кримінального законодавства та існуючих точок зору деяких учених-криміналістів в определении общественной опасности преступлений. На основании рассмотрения современного состояния преступности работников в сфере служебной деятельности уголовно-исполнительных учреждений Государственной уголовно-исполнительной службы Украины сформулировано ее определение, суть, степень, и охарактеризована специфика.

LAZARENKO V.V. THEORETICAL ASPECTS AND SPECIFIC FEATURES OF CRIMES WHICH MAY LEAD TO DISADVANTAGE OF THE SOCIETY AND ARE COMMITTED BY PRISON PERSONEL

The definition and characteristic of crimes committed by personnel in modern prison is made on the basis of the analysis of their work. The definition of danger caused by this kind of criminality and its specific features are given in this work. It makes possible to define effective ways for improving Criminal Law and helps to qualify crimes committed by prison personnel working in the State criminal and executive service of Ukraine.